

Molnár V. Attila

NÖVÉNYEK A MAGYAR SZÓLÁSOKBAN ÉS KÖZMONDÁSOKBAN

Kézirat

Készült a „Növénytan – A szeretetre méltó tudomány jelentősége és eredményei” című projekt keretében, az NKFIH MEC N 24 148930 pályázat támogatásával.

Debrecen, 2026

Növények a magyar szólásokban és közmondásokban – Bevezetés

A növények nemcsak táplálékaink, használati tárgyaink és természeti környezetünk meghatározó elemei, hanem nyelvi és kulturális örökségünkben is fontos szerepet töltenek be. A magyar szólások és közmondások gyakran növényi tulajdonságokból, termesztési tapasztalatokból, gazdálkodási munkákból vagy egykori növényhasználati módokból alkotnak szemléletes képeket. E kifejezések egy része ma is közismert, mások átvitt jelentése vagy természeti háttere azonban már magyarázatra szorul.

Ez a kézirat sorozat 23, növényt említő magyar szólást és közmondást mutat be részletesen: 13 szólást és 10 közmondást. Minden tételnél röviden ismertetjük a kifejezés átvitt értelmét, majd feltárjuk növénytani, biológiai, természettudományos vagy etnobotanikai hátterét. Arra keressük a választ, hogy az adott növény mely tulajdonsága, felhasználási módja vagy a hozzá kapcsolódó egykori tapasztalat és hiedelem járulhatott hozzá a nyelvi kép kialakulásához.

A válogatás nem törekszik teljességre. Elsősorban olyan szólásokat és közmondásokat választottunk ki, amelyekben a növényi kép különösen szemléletes, és amelyekhez érdekes növénytani, biológiai vagy művelődéstörténeti magyarázat kapcsolható. A bevezetőt követő táblázatok ennél szélesebb áttekintést adnak: 42 növényi vonatkozású szólást és 46 közmondást, összesen 88 kifejezést sorolnak fel rövid jelentésmagyarázattal. Ezek közül választottuk ki a részletesen bemutatott 23 példát.

A sorozat egyes részeihez mesterséges intelligencia segítségével készült illusztrációk társulnak. A képek célja kettős: egyrészt felismerhetően és lehetőség szerint növénytanilag hitelesen jelenítik meg az adott növényt, másrészt képi formában is érzékeltetik a szólás vagy közmondás átvitt jelentését. Az illusztrációk ugyanakkor értelmező képek, nem botanikai határozóábrák.

Mit tekintünk szólásnak, és mit közmondásnak?

A két műfaj között nincs minden esetben éles határ. A szólás rendszerint mondatrész értékű, állandósult szókapcsolat, amely valamely helyzetet, tulajdonságot vagy cselekvést képszerűen nevez meg. A beszédbe nyelvtanilag beilleszthető, egyes elemei pedig a mondat szerkezetéhez igazodhatnak. Ilyen például a „borsot tör valakinek az orra alá” szólás.

A közmondás ezzel szemben többnyire önálló, teljes mondatként használható, általános érvényű megállapítás. Valamely közösségi tapasztalatot, megfigyelést, tanácsot, erkölcsi tanulságot vagy értékhívetet fogalmaz meg, például: „Kicsi a bors, de erős.”

A szólások és közmondások elhatárolása azonban nem mindig egyértelmű. Számos átmeneti alak létezik, amelyet a szakirodalom többek között szólásmondásnak vagy közmondásszerű szólásnak nevez. Egy-egy kifejezés besorolása ezért részben attól is függhet, milyen nyelvtani formában és milyen beszédhelyzetben használják (vö. O. Nagy 1985; Szemerényi 2009).

A gyűjteményben természetett és vadon élő növények, növényi részek és növényi eredetű anyagok egyaránt megjelennek. Találkozhatunk benne többek között almával, babbal, babérrel, borssal, borsóval, búzával, csalánnal, dióval, haraszttal, ibolyával, kárával, káposztával, kenderrel, körtével, mákkal, náddal, narancssal, naspolyával, nyárfával, pálmával, pipaccsal, rózsával, szőlővel és uborkával, továbbá ággal, bokorral, fával, fűvel, gyümölcscsel, kóróval, szalmával, szénával, tövissel, tuskével és virággal.

A hagyományos gyűjteményekben a gomba és a szarvasgomba is gyakran a növényi vonatkozású kifejezések között szerepel. A mai rendszertan szerint azonban a gombák nem növények, hanem önálló élőlénycsoportot, a gombák országát alkotják. Jelen gyűjteményben azért szerepelnek mégis, mert a hagyományos népi szemlélet és a korábbi tudománytörténeti hagyományok rendszerint a növényekkel együtt tárgyalták őket.

A szólásokat és közmondásokat többnyire mai helyesírás szerint közöljük. Egyes hagyományos, tájnyelvi vagy régies alakokat – például a ménkű szót – azonban ott őriztünk meg, ahol azok a kifejezés rögzült formájához, hangulatához vagy nyelvi hagyományához tartoznak. A tájnyelvi, ritkább vagy ma már kevésbé ismert kifejezéseket külön is jelezzük.

A növényeket tartalmazó szólások és közmondások egyszerre őrzik nyelvünk képszerűségét, a természetről szerzett gyakorlati tapasztalatokat és a korábbi nemzedékek növényismeretét. Mindez nemcsak nyelvi szempontból érdekes: segítségükkel a hagyományos gazdálkodás, a növényhasználat, a népi megfigyelések és a természeti környezethez fűződő egykori kapcsolat egy-egy részlete is feltárul.

Növények a magyar szólásokban

Növény	Szólás	Magyarázat, jelentés
ág	<i>Ágról szakadt.</i>	Nagyon szegény, nincstelen, támasz nélkül maradt emberre mondjuk.
ág	<i>Zöld ágra vergődik / zöld ágra jut.</i>	Valaki hosszú küszködés után boldogulni kezd, rendeződnek az anyagi vagy személyes ügyei.
fa	<i>Nagy fába vágja a fejszéjét.</i>	Olyan nehéz, nagy munkába kezd, amely komoly erőt, tudást és kitartást kíván.
fa	<i>Rossz fát tesz a tűzre.</i>	Valaki csínyt, helytelen vagy tiltott dolgot követ el, ezért számíthat a következményekre.
fa	<i>Fát lehet vágni a hátán.</i>	Rendkívül béketűrő, jámbor ember, aki szinte mindent szó nélkül elvisel.
fa	<i>Maga alatt vágja a fát.</i>	Saját érdekei ellen cselekszik, és maga készíti elő a saját kudarcát vagy bukását.
fa, erdő	<i>Nem látja a fától az erdőt.</i>	A részletek annyira lekötik, hogy nem veszi észre az összefüggéseket és az egész helyzet lényegét.
fa	<i>Más fából faragták.</i>	Az illető természetében, gondolkodásában vagy képességeiben lényegesen különbözik attól, akihez hasonlítják.
fa	<i>Kemény fából faragták.</i>	Erős akaratú, szívós ember, aki nehezen törik meg a megpróbáltatások alatt.
fű	<i>Fűbe harap.</i>	Meghal, elesik; tréfás vagy nyers hangulatú kifejezés.
fű, fa	<i>Fűt-fát ígér.</i>	Válogatás nélkül mindent megígér, rendszerint többet is, mint amennyit teljesíteni tud vagy akar.
fű, fa	<i>Fűnek-fának elmondja.</i>	Mindenkinek kifecseg valamit, amit inkább titokban kellett volna tartania.
gyékény	<i>Egy gyékényen árulnak.</i>	Két vagy több ember összetart, azonos érdekeket követ, együttműködik, illetve lényegében egy oldalon áll.
káka	<i>Kákán is csomót keres.</i>	Ott is hibát, kifogást keres, ahol valójában semmiféle hiba nincs; fölöslegesen akadékoskodik.
bors	<i>Borsot tör az orra alá.</i>	Bosszúságot, kellemetlenséget okoz valakinek, esetleg szándékosan megnehezíti a dolgát.
borsó	<i>Falra hányt borsó.</i>	A figyelmeztetés vagy tanács teljesen hatástalan, mert a címzett nem hallgat rá.
bab	<i>Egy babot sem ér / egy babot sem ad érte.</i>	Valamit teljesen értéktelennek tart, ezért a legcsekélyebb áldozatot sem hozná érte.
bab	<i>Nem babra megy a játék.</i>	Komoly a tét, ezért a helyzetet nem szabad könnyelműen vagy tréfaként kezelni.
dió	<i>Kemény dió.</i>	Nehezen megoldható feladatot vagy nehezen kiismerhető, nehezen kezelhető embert jelent.
dió	<i>Dióhéjban mondja el.</i>	Nagyon röviden, csak a legfontosabb tudnivalókat összefoglalva ad elő valamit.
búza	<i>Elválasztja a búzát az ocsútól.</i>	Megkülönbözteti az értékeset az értéktelentől, a jót a rossztól vagy a hozzáértőt a hozzá nem értőtől.
búza, konkoly	<i>Konkolyt hint a tiszta búza közé.</i>	Valaki szándékosan viszályt, bizalmatlanságot, hazugságot vagy erkölcsi romlást visz egy addig tiszta, rendezett közösségbe vagy ügybe. (Eredet: Máté 13,24–30 és 36–43)
káposzta	<i>Kecskére bízza a káposztát.</i>	Olyan emberre bízza valaminek az őrzését, akinek éppen annak megszerzéséhez vagy elpusztításához fűződik érdeke.

Növény	Szólás	Magyarázat, jelentés
káposzta	<i>Úgy intézi, hogy a kecske is jóllakjon, a káposzta is megmaradjon.</i>	Olyan kompromisszumot keres, amelyben egyik fél sem veszít mindent, és lehetőleg mindkettő elégedett marad.
uborka	<i>Felkapaszkodik az uborkafára.</i>	Valaki hirtelen ranghoz vagy vagyonhoz jut, majd ettől elbizakodottá válik.
szőlő	<i>Savanyú a szőlő.</i>	Valaki azért becsmérel egy elérhetetlen dolgot, mert nem tudta megszerezni; így próbálja kisebbiteni a kudarcát.
babér	<i>Pihen a babérjain.</i>	Korábbi sikereivel megelégszik, és a további munka vagy fejlődés helyett tétlen marad.
babér	<i>Learatja a babérokat.</i>	Megkapja egy teljesítményért járó dicsőséget és elismerést; olykor arra is mondjuk, aki mások munkájának sikerét sajátítja ki.
szalma	<i>Az utolsó szalmaszálba kapaszkodik.</i>	Végso kétségbeesésében a legcsekélyebb és legbizonytalanabb lehetőségben is reményt keres.
szalma	<i>Egy szalmaszálat sem tesz keresztbe.</i>	Semmilyen erőfeszítést nem tesz egy ügyért, még a legkisebb segítséget sem nyújtja.
széna	<i>Rendben van a szénája.</i>	Jól állnak az ügyei, rendezett az anyagi vagy személyes helyzete.
széna	<i>Nincs rendben a szénája.</i>	Valamilyen gond van az illető ügyeivel, egészségével, anyagi helyzetével vagy magatartásával.
széna	<i>Széna van a szarván.</i>	Veszélyes, indulatos vagy támadó természetű emberre mondják. A kép a döfős állat megjelölésének régi szokását őrzi.
ibolya	<i>Alulról szagolja az ibolyát.</i>	Meghalt és eltemették; tréfásan, fekete humorral megfogalmazott szólás.
gomba	<i>Nő, mint a gomba.</i>	Valami nagyon gyorsan és nagy számban szaporodik vagy jelenik meg.
kóró	<i>Sovány, mint a kóró.</i>	Feltűnően vékony, csontos emberre mondjuk.
nyárf	<i>Reszket, mint a nyárfalevél.</i>	Nagyon fél, fázik vagy izgatott, ezért egész testében remeg.
rózsa, pipacs	<i>Piros, mint a rózsa / pipacs.</i>	Élénkpiros arcú emberre mondják, akinek az arcszínét egészség, szégyen vagy izgalom okozza.
kender	<i>Lucskos, mint a kenderáztató.</i>	Teljesen átázott, vizes vagy sáros emberre, helyre mondják; ma már régies szóláshasonlat.
tüske, bokor	<i>Tüskén-bokron keresztül.</i>	Minden akadályt vállalva, nehézségekkel nem törődve halad valamilyen cél felé.
tüske	<i>Tüske van a talpa alatt.</i>	Nyugtalan, sietős emberre mondják, aki képtelen egy helyben maradni.
rózsa, kóró	<i>Rózsa volt, kóró lett.</i>	Valaki vagy valami hajdani szépsége, frissessége és vonzereje teljesen elmúlt.

Növények a magyar közmondásokban

Növény	Közmondás	Magyarázat, jelentés
csalán	<i>Csalánba nem üt a ménkü!</i>	Az értéktelennek vagy hitványnak tartott ember gyakran megússza a bajt, miközben különbeket csapás ér. Ugyanazt a keserű tapasztalatot fejezi ki, mint a „Rossz pénz nem vész el.”
csalán	<i>Aki félve nyúl a csalánhoz, megégeti a kezét.</i>	A bizonytalan, félénk cselekvés néha éppen azt a bajt idézi elő, amelyet el szeretnének kerülni.
alma, fa	<i>Nem esik messze az alma a fájától.</i>	A gyermek tulajdonságaiban, viselkedésében vagy életútjában gyakran a szüleire hasonlít.
alma	<i>Tiltott alma jobb ízű / A tiltott gyümölcs édesebb.</i>	Ami tilos vagy nehezen hozzáférhető, az gyakran kíváncsibbnek tűnik annál, mint amilyen valójában.
alma	<i>Későn érő alma tart sokáig.</i>	A lassabban kibontakozó ember vagy eredmény tartósabbnak bizonyulhat a túl korai sikernél.
alma	<i>Szép alma is gyakorta savanyú.</i>	A kellemes külső nem biztosíték a jó belső tulajdonságokra vagy a valódi értékre.

Növény	Közhiedás	Magyarázat, jelentés
bab	<i>Babot sem leveért főzik.</i>	Az emberek rendszerint nem pusztán a látszólagos vagy kimondott okból tesznek valamit; cselekedetüknek gyakorlati célja is van.
bors	<i>Kicsi a bors, de erős.</i>	A kis természetű, fiatal vagy jelentéktelennek látszó ember is lehet nagyon tehetséges, erős és hatásos.
vetés, aratás	<i>Ki mint vet, úgy arat.</i>	Mindenki saját korábbi tetteinek következményeivel találkozik: a jó cselekedet jó, a rossz cselekedet rossz eredményt hoz.
vetés, aratás	<i>Aki nem vet, nem arat.</i>	Munka, befektetés és kezdeményezés nélkül eredményt sem lehet várni.
fa, gyümölcs	<i>Gyümölcséről ismerni meg a fát.</i>	Az embert nem a szavai, hanem tettei és munkájának eredménye alapján lehet igazán megítélni.
vad gyümölcs	<i>Vad fától nem lehet jó gyümölcsöt várni.</i>	Rossz természetből, hibás nevelésből vagy rossz alapokból ritkán születik kifogástalan eredmény.
fa, gyümölcs	<i>Rossz fának több a levele, mint a gyümölcse.</i>	A kevés valódi teljesítményt gyakran sok beszéd, feltűnés és külsőség próbálja elfedni.
fa, gyümölcs	<i>Korán virágzó fának ritkán eszel gyümölcséből.</i>	A túl korán mutatkozó tehetség vagy siker nem mindig érik tartós, valódi eredménnyé.
fa	<i>Nyesés nélkül a fa sem nő nagyra.</i>	Fejlődéshez fegyelemre, javításra, a hibák eltávolítására és olykor kellemetlen korlátozásokra is szükség van.
száraz nyers fa	<i>Száraz fa mellett a nyers is megég.</i>	Rossz társaságban az ártatlan vagy tisztességes ember is bajba kerülhet, illetve rossz hírbe keveredhet.
ledől fa	<i>A ledől fa a gyermek is rángatja.</i>	Aki elveszítette hatalmát és védtelenné vált, azt már a gyengék is könnyen bántják.
fa, forgács	<i>Ahol fát vágnak, hullik a forgács.</i>	Nagy változás vagy komoly munka nem történhet kisebb károk, kellemetlenségek és mellékhatások nélkül.
terméketlen fa	<i>Terméketlen fára senki sem hajít követ.</i>	Az emberek rendszerint azt támadják vagy irigylük, akiben értéket látnak; a teljesen haszontalannak tartott embert békén hagyják.
pálma	<i>Teher alatt nő a pálma.</i>	A nehéz feladatok és megpróbáltatások megerősíthetik az embert. Latin eredetű, magyar közmondássá vált bölcs mondás (sub pondere crescit palma).
rózsa	<i>Türelem rózsát terem.</i>	A kitartó, nyugodt várakozás végül szép eredményt hozhat. Margalits német eredetű párhuzamként jelölte, de a magyar nyelvben teljesen meghonosodott.
rózsa, tövis	<i>Nincsen rózsza tövis nélkül.</i>	Nincs olyan öröm, szépség vagy érték, amelyhez ne társulna valamilyen nehézség vagy kellemetlenség.
rózsa, tövis	<i>Rózsaszedés tövissel jár.</i>	Az értékes cél megszerzése rendszerint fáradságot, kockázatot vagy fájdalmat is kíván.
rózsa	<i>Nincs oly szép rózsza, mely el nem hervad.</i>	A szépség, fiatalság és földi siker mulandó, ezért egyik sem tarthat örökké.
rózsa, tövis	<i>Aki rózsából veti ágát, alkudjék meg a tövissel.</i>	Aki valamely élvezet vagy előny mellett dönt, annak a vele járó hátrányokat is el kell fogadnia.
rózsa	<i>Nem nyílik a rózsza télen.</i>	Minden dolognak megvan a maga ideje; amit idő előtt erőltetnek, attól nem várható természetes eredmény.
rózsa, tövis	<i>Nem a rózsza szúr meg, hanem a tövise.</i>	A jó vagy szép dolgokban sem maga az érték okozza a bajt, hanem a hozzájuk tapadó veszély vagy kellemetlen körülmény.

Növény	Közmondás	Magyarázat, jelentés
haraszt	<i>Nem zörög a haraszt, ha a szél nem fújja.</i>	Egy széles körben terjedő híresztelésnek rendszerint van valamilyen valóságos előzménye, még ha a hír túlzó is. Ez azonban nem jelenti azt, hogy minden pletyka igaz.
nád	<i>A nád sem indul szél nélkül.</i>	Feltűnő változás vagy mozgolódás ritkán történik ok nélkül; jelentése közel áll a haraszttról szóló közmondáséhoz.
fű, fa	<i>Fűben-fában van az orvosság.</i>	A természet sokféle gyógyító anyagot kínál, illetve baj esetén sok helyen találhatunk segítséget.
kert, fű	<i>Nincs oly rossz kert, melyben ne teremne jó fű.</i>	Rossz közösségben vagy kedvezőtlen körülmények között is akadhat jó ember és értékes eredmény.
virág	<i>Egy virág nem hozza meg a tavaszt.</i>	Egyetlen kedvező jelből vagy elszigetelt sikerből még nem szabad általános változásra következtetni. Jelentése az „Egy fecske nem csinál nyarat” közmondásához hasonló.
virág, gyümölcs	<i>Nem minden virágból lesz gyümölcs.</i>	Nem minden ígéretből, jó kezdetből vagy tehetségből lesz befejezett és hasznos eredmény.
szalma	<i>Szalmatűz fellobban, hamar oda van.</i>	A hirtelen támadt lelkesedés gyakran gyorsan kialszik, ha nincs mögötte kitartás és valódi elkötelezettség.
széna	<i>A széna akkor széna, amikor boglyában van.</i>	A munkát csak akkor tekinthetjük eredményesnek, amikor a termés vagy a haszon már biztos helyen van.
szőlő	<i>Holdvilágnál nem érik meg a szőlő.</i>	A pusztai látszat, a gyenge segítség vagy a szép szó nem helyettesítheti a valódi erőt, munkát és kedvező feltételeket.
szőlő	<i>Szőlőben is terem arany.</i>	A gondosan művelt szőlő jelentős jövedelmet és jólétet hozhat gazdájának.
mák	<i>Sok mákszem mázsát nyom.</i>	Sok egészen kis mennyiség együtt már tekintélyes egészet alkot; jelentése a „Sok kicsi sokra megy” közmondásához közelít.
dió	<i>Törd meg a diót, ha a belét meg akarod enni.</i>	Az értékes eredményhez előbb munkát kell végezni és akadályokat kell leküzdeni.
dió	<i>Üres dió, üres pohár, ha eltörik, sem nagy kár.</i>	Az értéktelen dolog elvesztése miatt nem érdemes sokáig bánkódni.
szarvasgomba	<i>Nem minden sövény alatt terem szarvasgomba.</i>	Ritka, értékes dolgot vagy kiváló embert nem találunk mindenütt.
körte, bimbó	<i>Kisdéd bimbóból ered a fontos körte.</i>	Jelentéktelennek látszó kezdetből idővel nagy és súlyos eredmény fejlődhet; a fontos itt eredetileg nagy súlyút jelent.
vadkörte	<i>A vadkörte is akkor jó, ha megéri.</i>	Embernek és tervnek egyaránt időre van szüksége ahhoz, hogy használhatóvá, értékessé vagy bölccsé váljon.
narancs	<i>A narancs is keserű, ha nagyon facsarják.</i>	A túlzott nyomás és kihasználás még a jó természetű embert is elkeserítheti.
naspolya, szalma	<i>Idővel, szalmával a naspolya is megéri.</i>	Türelemmel és megfelelő körülményekkel az is beérhet, ami kezdetben keménynek vagy reménytelennek látszik. A naspolyát régen valóban szalmán utóérlelték.
gomba	<i>A gomba mag nélkül is terem.</i>	Bizonyos jelenségek – például a pletykák, bajok vagy hirtelen felbukkanó emberek – látható előzmény nélkül is gyorsan elszaporodhatnak.

Növények a magyar szólásokban és közmondásokban 1.

Közmondás: „*Csalánba nem üt a ménkű*”

Átvitt értelme: Az értéktelennek, hitványnak tartott ember gyakran megússza a bajt, miközben különbeket csapás ér.

Etnobotanikai háttér: A szólásban a gyakori, csípős csalán az értéktelennek tekintett növény jelképe, noha a nagy csalánt (*Urtica dioica*) sokféleképpen hasznosították. Zsenge hajtásaiból levest és főzeléket készítettek, állati takarmányként és gyógynövényként is használták, szárának háncrestjaiból pedig fonalat, szövetet és kötelet állítottak elő. Különböző növényi részeiből és különféle pácanyagok alkalmazásával sárgás, zöldes vagy barnás festékanyagokat is nyertek. A mondáshoz olyan népi hiedelmek is kapcsolódtak, amelyek szerint a csalán távol tartja a villámot: zivatar idején egyes vidékeken csalánt dobtak a tűzbe, vagy a háztetőre hajították. Ennek valódi villámvédelmi hatása természetesen nincs; a csalán mágikus védelmező szerepéhez tartozó népszokás volt.

Növények a magyar szólásokban és közmondásokban 2.

Közmondás: *„Aki félve nyúl a csalánhoz, megégeti a kezét”*

Átvitt értelme: A bizonytalan, félénk cselekvés néha éppen azt a bajt idézi elő, amelyet el szeretnénk kerülni.

Növényteni háttér: A csalán növényevőkkel szembeni védekezését a levelein és szárán található csalánszőrök szolgálják. A szőr kovásodott falú, törékeny csúcsa érintéskor letörik, a visszamaradó éles vég pedig mikroszkopikus injekciótűként hatol a bőrbe. Az összenyomódó szőr hisztamint, acetilkolint, szerotonint és más irritáló vegyületeket tartalmazó folyadékot juttat az apró sebbe, amely égő fájdalmat, bőrpírt, viszketést és duzzanatot (csalánkiütés) okoz.

Növények a magyar szólásokban és közmondásokban 3.

Közmondás: „*A kákán is csomót keres*”

Átvitt értelme: Ott is hibát, kifogást keres, ahol valójában semmiféle hiba nincs; fölöslegesen akadékoskodik.

Növénytani háttér: A kákafélék – például a tavi kaka (*Scirpus lacustris*) hosszú, hengeres szárán nem láthatók náduszok (csomók). Szárcsomóik a hajtás tövén, egymáshoz közel helyezkednek el, míg a talaj felett látható szárrész túlnyomórészt egy erősen megnyúlt ízköz, vagyis internódium.

Növények a magyar szólásokban és közmondásokban 4.

Közmondás: *„Egy virág nem hozza meg a tavaszt”*

Átvitt értelme: Egyetlen kedvező jelből vagy elszigetelt sikerből még nem szabad általános változásra következtetni.

Növényteni háttér: A virágzás időpontját több környezeti tényező együttesen szabályozza: a téli hideghatás, a nappalok hossza, a felhalmozódott hőmennyiség, valamint a víz- és tápanyagellátás. Egy kedvező fekvésű, napsütötte helyen álló növény a környezetében élő többi növénytől korábban is kivirágozhat. Ez azonban még nem jelenti a tartós tavaszi időjárás beköszöntét; a korán nyíló virágokat egy visszatérő fagy könnyen károsíthatja.

Növények a magyar szólásokban és közmondásokban 5.

Szólás: „*Kecskére bízza a káposztát*”

Átvitt értelme: Nem megfelelő emberre bízva valaminek a felügyeletét, őrzését, akinek éppen annak megszerzéséhez vagy elpusztításához fűződik érdeke.

Biológiai háttér: A házi kecske (*Capra hircus*) nem válogatás nélkül „eszik meg mindent”, hanem szelektív böngésző: elsősorban fák és cserjék leveleit, rügyeit és fiatal hajtásait kedveli, de számos lágyszárú növényt is elfogyaszt. A fejeskáposzta (*Brassica oleracea* var. *capitata*) leveleit is elfogyasztja, ezért a káposzta őrzését kecskére bízni nyilvánvaló érdekellentétet jelent.

Növények a magyar szólásokban és közmondásokban 6.

Szólás: „*Maga alatt vágja a fát*”

Átvitt értelme: Valaki saját meggondolatlan cselekedetével veszélybe sodorja a helyzetét, megélhetését vagy biztonságát.

Növényteni háttér: A faág szilárdságát nagyrészt a farész hosszirányban rendeződő, vastag, fásodott (lignifikált) falú rostjai és tracheidái adják. A bevágás nemcsak csökkenti a teherhordó keresztmetszetet, hanem olyan gyenge pontot is létrehoz, ahonnan a repedés könnyen továbbterjedhet. Aki tehát maga alatt vágja az ágot, szó szerint azt a szerkezetet gyengíti meg, amely a saját súlyát tartja.

Növények a magyar szólásokban és közmondásokban 7.

Szólás: „*Falra hányt borsó*”

Átvitt értelme: A figyelmeztetés vagy tanács teljesen hatástalan, mert a címzett nem hallgat rá.

Növénytani háttér: A borsószem hüvelytermésben fejlődő mag. A száraz borsómag kemény maghéjú, tömör és többé-kevésbé gömbölyű. Ívelt felülete csak nagyon kis területen érintkezik a fallal, és nincs rajta olyan tapadó anyag, amely ott tartaná. Ütközéskor ezért visszapattan vagy lehullik, anélkül hogy nyomot hagyna. A „*hányni*” szó ebben az értelemben a „*dob, vet, szór, hajít*” szavakhoz hasonló jelentésű.

Növények a magyar szólásokban és közmondásokban 8.

Közmondás: „*Nem esik messze az alma a fájától*”

Átvitt értelme: A gyermek tulajdonságaiban, viselkedésében vagy életútjában gyakran a szüleire hasonlít.

Növényteni háttér: Genetikai értelemben a közmondás érdekes módon csak korlátozottan igaz. A termesztett alma (*Malus domestica*) többnyire idegenmegporzású és genetikailag nagyon változatos, ezért a magból fejlődő utód rendszerint nem lesz azonos az anyafával, sőt termésének tulajdonságai jelentősen eltérhetnek tőle. Az almafajtákat ezért nem magról, hanem vegetatív úton, rendszerint oltással szaporítják.

Növények a magyar szólásokban és közmondásokban 9.

Közmondás: „*Idővel, szalmával a naspolya is megérik*”

Átvitt értelme: Türelemmel és megfelelő körülmények között az is beérhet, ami kezdetben reménytelennek látszik.

Növényteni háttér: A naspolya (*Mespilus germanica*) termését gyakran kemény, savanyú és erősen fanyar állapotban szedik le. Fogyaszthatóvá az utóérés („szottyosodás”) során válik. Klimaktérikus gyümölcs: a szedés után fokozódik légzése és etiléntermelése. Az etilén hatására felgyorsulnak az érési folyamatok, a sejtfal pektinanyagai lebomlanak, ezért a gyümölcshús megpuhul; közben csökken a savak és a fanyar ízt adó tanninok mennyisége, és kialakul az érett naspolya édesebb íze, jellegzetes aromája. Régen valóban szalmán utóérlelték. A szalma tárolóközeg, nincs szerepe az etiléntermelésben.

Növények a magyar szólásokban és közmondásokban 10.

Szólás: „*Rózsa volt, kóró lett*”

Átvitt értelme: Valaki vagy valami hajdani szépsége, frissessége és vonzereje teljesen elmúlt.

Növényteni háttér: Botanikai értelemben a rózsa nem válik kóróvá. A rózsák (*Rosa* spp.) évelő, fás szárú cserjék, míg a „kóró” nem rendszertani fogalom: általában egy elszáradt, levéltelen, többnyire lágyszárú növény visszamaradó szárát jelenti. A szólás alapját a rózsavirág gyors elöregedése adja. A virágzás után a szirmok sejtei elveszítik víztartalmukat és feszségüket, pigmentjeik lebomlanak, majd a szirmok lehullanak. Megporzást követően a virág helyén nem pusztán „kóró”, hanem csipkebogyó-áltermés fejlődik, amelynek belsejében aszmagtermések találhatók.

Növények a magyar szólásokban és közmondásokban 11.

Közmondás: „*Nincsen rózsza tövis nélkül*”

Átvitt értelme: Minden szép vagy értékes dolognak megvan a kellemetlen oldala.

Növényteni háttér: A rózsáknak növénysszervezettani szempontból nem tövisük, hanem tüskéjük van: ez a bőrszövetből és az alatta fekvő szövetekből kialakuló, edénynyaláb nélküli emergencia, ezért könnyen lepattintható. A valódi tövis módosult levél vagy hajtás; ilyen a kökény hajtáseredetű ágtövis. A mondás szó szerint sem kivétel nélküli: a havasalji rózsza (*Rosa pendulina*) gyakran csaknem tüskétlen, és tüskétlen rózsafajták is léteznek.

Növények a magyar szólásokban és közmondásokban 12.

Közmondás: „*A nád sem indul szél nélkül*”

Átvitt értelme: Feltűnő változás vagy mozgolódás ritkán történik ok nélkül. Hasonló értelemben használatos a „*Nem zörög a haraszt, ha a szél nem fújja*” közmondás.

Növénytani háttér: A közönséges nád (*Phragmites australis*) több méter magasra növő, karcsú és rugalmas szárú fűféle. Szára az ízközöknél üreges, a szárcsomóknál megerősített, hosszú levelei pedig jelentős felületet kínálnak a szélnek. A légáramlás ezért könnyen meghajlítja és lengésbe hozza a hajtásokat. A sűrű nádasban a szellőkés hatása hullámszerűen terjedő mozgásként válik láthatóvá. A nád üreges ízközei kis tömeg mellett biztosítanak megfelelő hajlítási merevséget, megerősített szárcsomói pedig csökkentik a hosszú szár megtörésének és elhajlásának veszélyét.

Növények a magyar szólásokban és közmondásokban 13.

Szólás: *„Nem látja a fától az erdőt”*

Átvitt értelme: A részletek annyira lekötik, hogy nem veszi észre az összefüggéseket és az egész helyzet lényegét.

Növénytani háttér: Az erdő nem egyszerűen egymás mellett álló fák sokasága, hanem összetett ökoszisztéma. A lombkoronaszint, a cserje- és gyepszint, a talaj és a holtfa élőlényei, valamint az avarbontó szervezetek egymással szoros kapcsolatban működnek. A fák versengenek a fényért, a vízért és az ásványi anyagokért, miközben árnyékolásukkal, párologtatásukkal és lehulló lombjukkal sajátos erdei mikroklímát és tápanyagkörforgást alakítanak ki.

Növények a magyar szólásokban és közmondásokban 14.

Szólás: „*Reszket, mint a nyárfalevél*”

Átvitt értelme: Nagyon fél, fázik vagy izgatott, ezért egész testében remeg.

Növénytani háttér: A nyárfák (*Populus* spp.) – különösen a rezgő nyár (*P. tremula*) – levelei már gyenge légmozgásban is jellegzetesen rezegnek. A levelek hosszú, vékony és oldalirányban lapított levélnyele könnyen meghajlik és elcsavarodik, ezért a levéllemez kis szellő hatására is gyorsan ide-oda billen, „reszket”. Innen kapta tudományos nevét is (*tremula* a latin *tremulus* melléknév nőnemű alakja; jelentése ’remegő, reszkető’, alapja a *tremere* ’reszketni’ ige.).

Növények a magyar szólásokban és közmondásokban 15.

Szólás: „*Savanyú a szőlő*”

Átvitt értelme: Valaki azért becsmérel egy elérhetetlen dolgot, mert nem tudta megszerezni; így próbálja kisebbiteni a kudarcát.

Növényteni háttér: Az érett szőlő nálunk az egyik legédesebb, legmagasabb cukortartalomú gyümölcs. Az érett szőlőbogyó friss tömegének általában mintegy 15–25%-át teszik ki a cukrok. Közelítőleg 7–11% glükózt, 8–13% fruktózt és 1%-nál kevesebb szacharózt tartalmaz.

Növények a magyar szólásokban és közmondásokban 16.

Szólás: „Az utolsó szalmaszálba kapaszkodik”

Átvitt értelme: Végző kétségbeesésében a legcsekélyebb és legbizonytalanabb lehetőségben is reményt keres.

Növénytani háttér: A szalma a gabonafélék kiszáradt szára: üreges ízközei, tömör szárcsomói és hosszirányban rendeződő rostjai saját tömegéhez képest meglepően merevvé teszik, egyetlen szalmaszál azonban kis keresztmetszete miatt könnyen elhajlik vagy eltörik, ezért számottevő teher megtartására alkalmatlan.

Növények a magyar szólásokban és közmondásokban 17.

Közmondás: *„Elvállik a búza az ocsútól”*

Átvitt értelme: Idővel kiderül, hogy mi az értékes és mi az értéktelen, mi a lényeges és a haszontalan, illetve ki mire képes.

Növénytani háttér: Az aratás és a cséplés során a gabonaszemek közé ocsú keveredik. Az ocsú főként pelyva, törek, kalász- és szalmatöredékekből, gyommagvak, valamint léha vagy sérült gabonaszemekből és más könnyű növényi törmelékből áll. Az ocsút szeleléssel választották szét a szemektől: a légáram a könnyebb, nagyobb légellenállású részeket messzebbre sodorta, míg a keményítőben gazdag, nehezebb gabonaszemek közel hullottak le.

Növények a magyar szólásokban és közmondásokban 18.

Bibliai eredetű szólás: „*Konkolyt hint a tiszta búza közé*”

Átvitt értelme: Valaki szándékosan viszályt, bizalmatlanságot, hazugságot vagy erkölcsi romlást visz egy addig tiszta, rendezett közösségbe vagy ügybe.

Növényteni háttér: A vetési konkoly (*Agrostemma githago*) jellegzetes vetési gyom, amely a gabonatermesztéshez alkalmazkodott. A gabonával közel egy időben kel, növekszik és érleli magjait, amelyek aratáskor a gabonaszemek közé kerülnek. A tökéletlenül megtisztított vetőmaggal újra elvetik őket. Fennmaradását így nagyrészt maga a hagyományos gabonatermesztés biztosította. A korszerű vetőmagtisztítás és gyomszabályozás elterjedésével erősen visszaszorult. Magjai triterpén-szaponinokat és fehérjeszintézist gátló fehérjéket tartalmaznak. A „konkolyos kenyér” konkollyal szennyezett búzából őrölt lisztből készült; kesernyés, elszíneződött és egészségkárosító lehetett. A Bibliában (Mt 13,24–30; 36–43) szereplő zizániót gyakran a mérgező szédítő vadóccal (*Lolium temulentum*) azonosítják.

Növények a magyar szólásokban és közmondásokban 19.

Szólás: „*Egy gyékényen árulnak*”

Átvitt értelme: Két vagy több ember összetart, azonos érdekeket követ, együttműködik, lényegében egy oldalon áll.

Növényteni háttér: A keskenylevelű és a széleslevelű (vagy bodnározó) gyékény (*Typha angustifolia*, *T. latifolia*) levelei értékes népi kézműipari alapanyagok voltak: szőnyeg, lábtörlő, szatyor, ülőke, pupulyka készült belőlük. De tetőt is fedtek velük, a bodnározó gyékényt pedig hordótömítésre is használták. A gyékényszőnyeget egyszerűen csak „gyékény”-nek nevezték.

Növények a magyar szólásokban és közmondásokban 20.

Szólás: „*Felkapaszkodik az uborkafára*”

Átvitt értelme: Valaki hirtelen ranghoz vagy vagyonhoz jut, majd ettől elbizakodottá válik.

Növénytani háttér: Az uborka (*Cucumis sativus*) egyéves, lágyszárú, elfekvő vagy kapaszkodó hajtású növény. Nem fejleszt fás törzset, és önállóan nem tud fa alakúvá növekedni. Kacsai érintés hatására a környezetükben található támasz köré csavarodnak – ezt a növényi mozgást tigmotropizmusnak nevezzük –, így az uborka kerítésre, karóra vagy támrendszerre valóban „felkapaszkodhat”, de a termesztett uborka nem fa.

Növények a magyar szólásokban és közmondásokban 21.

Szólás: „*Kemény dió*”

Átvitt értelme: Nehezen megoldható feladatot vagy nehezen kiismerhető, nehezen kezelhető embert jelent.

Növényteni háttér: A közönséges dió (*Juglans regia*) magját vastag, elfásodott csonthéj védi, amelyet egymásba kapcsolódó, ligninben gazdag kősejtek építenek fel. Ez a szilárd szerkezet megnehezíti a héj feltörését. A héj vastagsága és szilárdsága fajtánként változik, a papírhéjú diók héja kézzel is feltörhető. A trópusokon számos, a köznyelvben diónak nevezett kemény héjú termés és mag található, például a kókusz és a makadámdió. Ezek nem közeli rokonai a közönséges diónak és egymásnak: a „dió” elnevezés elsősorban a kemény héjra és az ehető, olajban gazdag magra utal.

Növények a magyar szólásokban és közmondásokban 22.

Közmondás: *„Gyümölcséről ismerni meg a fát”*

Átvitt értelme: Az embert nem a szavai, hanem tettei és munkájának eredménye alapján lehet igazán megítélni.

Növényteni háttér: A termések felépítése a növények azonosításában valóban fontos bélyeg. Alakjuk, termésfaluk szerkezete, felnyílásuk módja, valamint a magok száma és elhelyezkedése gyakran jellemző egy adott fajra vagy növénycsoportra. Sok esetben a termés alapján biztosabban azonosítható egy növény, mint csupán a levelei alapján, mert hasonló alakú levelek egymástól távoli rokonságban álló fajok esetében is kialakulhatnak.

Növények a magyar szólásokban és közmondásokban 23.

Szólás: „*Olyan, mint a ballangó*”

Átvitt értelme: Céltalanul, tétován jár-kel.

Növényteni háttér: A népiesen ballangónak, ballagófűnek nevezett növények ördögszekér-stratégiával terjednek. A stratégia több rokonsági körben egymástól függetlenül kialakult (konvergens evolúció) és a fátlan, füves pusztaságokon (sztyepp és préri) elterjedt. Az ernyősvirágzatú mezei iringó vagy ördögszekér (*Eryngium campestre*), a keresztesekhez tartozó rekenyő (*Rapistrum perenne*) és tátorján (*Crambe tataria*), egyes libatopfélék, mint a homoki ballagófű (*Salsola tragus*). E növények elszáradt, tövéről levált, gömbös kóróit a szél ide-oda görgeti, eközben magjaik vagy termései nagy területen szétszóródnak.

Felhasznált és ajánlott irodalom

- Erdélyi J. (szerk.): *Magyar közmondások könyve*. A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkeszti és kiadja Erdélyi János. Pest: nyomtatott Kozma Vazulnál, 1851. IV + 461 pp.
- Erdélyi J. (szerk.): *Válogatott magyar közmondások*. 2. kiadás. Pest: Heckenast Gusztáv, 1862.
- Sirisaka A. (szerk.; Hirt János közreműködésével): *Magyar közmondások könyve. Válogatott magyar közmondások, példabeszédek, szólásmódok betűrendes gyűjteménye*. Pécs: Sirisaka Andor; nyomtatott Engel Lajos Könyvnyomdájában, 1890. 279 pp.
- Margalits E.: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Budapest: Kókai Lajos, 1896. 770 pp. Reprint: Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993. ISBN 963-05-6511-0.
- O. Nagy G.: *Magyar szólások és közmondások*. Budapest: Gondolat Kiadó, 1966. 860 pp. A felhasznált későbbi kiadás: 4. kiadás, Budapest: Gondolat, 1985. ISBN 963-281-459-2.
- Szemerkenyi Á.: *Szólások és közmondások. A magyar nyelv kézikönyvtára 3*. Budapest: Osiris Kiadó, 2009. 744 pp. ISBN 978-963-389-863-5.
-

Ajánlott hivatkozás:

Molnár V. A. (2026): *Növények a magyar szólásokban és közmondásokban*. – Kézirat.

A kézirat a *Növények a magyar szólásokban és közmondásokban* című blogbejegyzés-sorozat egységes formában történő megőrzését és archiválását szolgálja.

A sorozat elérhető:

<https://molnar-v-attila.blogspot.com/search/label/N%C3%B6v%C3%A9nyek%20a%20magyar%20sz%C3%B3l%C3%A1sokban%20%C3%A9s%20k%C3%B6zmond%C3%A1sokban>

A illusztrációk rendelkezésre álló hiteles információk felhasználásával, mesterséges intelligencia (AI) segítségével, a mondanivaló vizualizálásának céljával készültek, nem tekinthetők dokumentum-értékűnek.

Készült a „Növénytan – A szeretetre méltó tudomány jelentősége és eredményei” című projekt keretében, az NKFIH MEC N 24 148930 pályázat támogatásával.